

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

**ROMANLARDA TARIXIY HAQIQAT MASALASI
(ISAJON SULTONNING “ABU RAYHON BERUNIY” ROMANI ASOSIDA)**

Ismoilova Fotima

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
tayanch doktoranti*

E-mail: fotimaismoilova813@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18675458>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotida muhim o‘ringa ega bo‘lgan janrlardan roman janrida hayotiy haqiqatning ifodasi zamonaviy o‘zbek adabiyotining yetakchi vakillaridan biri Isajon Sultonning tarixiy romanlaridan biri “Abu Rayhon Beruniy” romani asosida tahlil qilingan. Asar nafaqat badiiy, balki tarixiy ahamiyati bilan ham diqqatga sazovordir.

Kalit so‘zlar: roman, tarixiy roman, tarixiy haqiqat, mahorat, usturlob, kashfiyot, , tarixiy voqea.

**ВОПРОС ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРАВДЫ В РОМАНАХ
(ПО РОМАНУ ИСАДЖОНА СУЛТАНА "АБУ РАЙХАН БЕРУНИ")**

Исмоилова Фатима

*имени Шарафа Рашидова Самаркандский государственный университет
базовый докторант*

E-mail: fotimaismoilova813@gmail.com

Аннотация: В данной статье на основе одного из исторических романов "Абу Райхан Беруни" Исаджона Султана, одного из ведущих представителей современной узбекской литературы, анализируется выражение жизненной правды в жанре романа, который занимает важное место в узбекской литературе. Произведение примечательно не только своим художественным, но и историческим значением.

Ключевые слова: роман, исторический роман, историческая правда, мастерство, астрология, открытие, историческое событие.

**THE QUESTION OF HISTORICAL TRUTH IN NOVELS
(BASED ON THE NOVEL "ABU RAYHAN BERUNI" BY ISAJON SULTAN)**

Ismailova Fatima

*named after Sharaf Rashidov
Samarkand State University
basic doctoral student*

E-mail: fotimaismoilova813@gmail.com

Annotation: This article analyzes the expression of life's truth in the novel genre, one of the important genres in Uzbek literature, based on the novel "Abu Rayhan Beruni, " one of the leading representatives of modern Uzbek literature. The work is noteworthy not only for its artistic, but also for its historical significance.

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Keywords: *novel, historical novel, historical truth, mastery, astrolabe, discovery, historical event.*

Tarixiy mavzuda yozilgan badiiy asarda voqea-hodisalarga xolis baho berish, tarixiy shaxs obrazini kitobxonga ishonarli holatda, real hayot fonida ko‘rsatish va tadqiq etib berish muhimdir. Bunday paytda tasvirdagi katta xizmatni tarixiy vaziyat bajaradi. Har qanday tarixiy roman asosida tarixiy shaxs obrazi gavdalanadi. Bu obraz orqali romanlarda aks etgan tarixiy haqiqatni anglash mumkin bo‘ladi.

“ . . . tarixiy temaga qo‘l urgan yozuvchi o‘tmish hayotdan bugungi hayotimizga bog‘liq, aniqrog‘i, hayotning barpo bo‘lishiga xizmat qilgan tomonlariga nazar tashlaydi. Tarixni yaratishda yozuvchi yoki san‘atkorning realistik quvvati bugungi hayotning tarixdagi ildizini aniq ko‘ra bilishda va haqqoniy aks ettirishda namoyon bo‘ladi. Zotan, tarixning bugungi hayot tasdiqlaydigan tomoni, tarixiy davrning ilg‘or tendensiyalari – go‘zalliklaridir”. [1; 20].

Adabiyotshunoslikda dastlab roman janrining tug‘ilishi to‘rt manbaga tayanganini professor S. Mirvaliev ta’kidlagan edi. Ular: 1. Tarixiy hayot – voqelikning o‘zi; 2. Boy xalq og‘zaki ijodiyoti; 3. Mumtoz adabiyotimizning boy an‘anasi; 4. Rus va jahon xalqlari romanchiligidir. [2; 26-27].

Mazkur maqolada biz aynan birinchi manba, ya’ni tarixiy hayot - voqelikning o‘zi misolida tahlil qilamiz. Bugungi o‘zbek nasrini samarali yaratayotgan adiblarimiz ijodida adib Isajon Sultonning “Abu Rayhon Beruniy” romanida buyuk allomaning tafakkur olami, ilmiy dunyoqarashi, davr bilan munosabatiga oid jihatlar talqini haqida so‘z boradi. Bundan tashqari, tahlilga olingan jarayon – bu tarixiy shaxsning faoliyati yoki o‘tmishdagi voqelikning aksi bilan bog‘liq tafsilotlar. Ularni badiiy asarlarda ham turlicha talqin qilish mumkin. Bu yozuvchining bilim darajasi, dunyoqarashi, badiiy qobiliyati bilan bog‘liq jarayondir. Moziyda biror voqea yoki tarixiy shaxsning hayoti va taqdiriga oid asarlar yaratilishi yozuvchining hayotiy materialga yondashuvi, badiiy-estetik mahorati, ijtimoiy-falsafiy umumlashtirishlari, ifodalash usullari bilan bir-biridan farq qiladi. Bunday jarayonda yozuvchining badiiy tafakkuri, ijodiy individualligi ochiladi. Eng muhimi, yozuvchi tarixiy voqelikni qanchalik chuqur o‘rgansa, uni o‘z davrining ijtimoiy, ma’naviy-axloqiy muammolari bilan qanchalik bog‘lay olgan bo‘lsa, tanlagan mavzu ham shunchalik dolzarb bo‘lib boradi.

O‘zbek adabiyotida Abu Rayhon Beruniy obrazi talqin qilingan turli janrlardagi yigirmaga yaqin asar mavjud. Bu asarlar qatoriga O‘zbekiston xalq yozuvchisi Isajon Sultonning 2022-yilda nashr qilingan “Abu Rayhon Beruniy” romani ham qo‘shildi. Roman alloma obrazi talqin qilingan boshqa asarlarga qaraganda qator jihatlari bilan o‘ziga xoslikka ega. Jumladan, yozuvchi Beruniy davrini to‘laqonli aks ettirishga urinish bilan bir qatorda hazrat Beruniyning hayoti, shaxsiyatini, uning diniy, falsafiy, siyosiy qarashlarini to‘laqonli ochib berishga harakat qilgan. Qolaversa, Abu Rayhon Beruniyning ilmiy faoliyati, olib borayotgan tadqiqot ishlari uchun asqotarlik, o‘z qo‘llari bilan yasagan moddalarning solishtirma og‘irliklarini o‘lchovchi asbob, qimmatbaho toshlarning og‘irligini aniqlash uchun nozik tarozi, tutash idishlar qoidasiga asoslangan uskuna, yuqori aniqlikdagi usturlob va armilla kabi har xil hajmdagi asbob-uskunalardan iborat qo‘l ixtirolari, aniq ilmiy dalillar bilan ilgari surgan aql kashfiyotlarini asarning boshidan to oxiriga qadar goh sharoit taqozosiga ko‘ra voqealar yordamida, goh obrazlar tilidan har xil shaklda ko‘rsatib, tasvirlab o‘tadi. “Abu Rayhon yunon olimlarining yer yuzi tuzilishiga oid asarlarini ham o‘qib chiqdi. Qolaversa, uchburchak va to‘g‘ri burchak nazariyasini ham o‘rganib oldi. Qachon qaramay, uni hisob-kitoblar

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

ustida ko‘rardim. Rum usturlobini o‘lchab tekshirib ko‘rgach, temirchi bilan birga, qo‘llari kuya-kuya o‘z usturlobi va armillasini yasadi”. [3;32]. Alloma ajdodimizning ilmiy yo‘nalishdagi kashf-u karomatlarini, mehnat-u mashaqqatlari shu zaylda tasvirlanadi. Shuningdek, Isajon Sulton Abu Rayhon Beruniyning shohlar bilan munosabatiga ham yangicha nigoh bilan nazar soladi. Yozuvchi bu borada o‘z salaflariga qaraganda tarixiy haqiqatga to‘la yondashishga harakat qiladi. Beshikdan to qabrgacha ilm izlashning go‘zal namunasi o‘z hayoti misolida ko‘rsatgan daho zotning o‘lim to‘shagidagi ahvoli Isajon Sulton talqinida tarixiy haqiqat va badiiy mahorat uyg‘unligida tasvirlanganini ko‘rishimiz mumkin. “...- hol so‘rash uchun Abu Rayhonning uyiga kirdim. Qarasam, u jon berayotgan, g‘arg‘ara bilan nafas olib, ko‘kragi siqilayotgan ekan. O‘shanday holida menga qarab: - Sen bir kuni menga “Al –jaddat al-fosida” haqida nima degan eding? – dedi. Men uning qiynalayotganiga rahmim kelib: - Shunday holatda-ya? – deb so‘radim. – Ey Abul Hasan, - dedi Abu Rayhon, - men bu dunyo bilan xayrlashayotibman, o‘sha masalani bilmay ketganimdan ko‘ra, bilib ketganim yaxshiroq emasmi? [3;322].

Yuqorida ko‘rganimizdek, O‘zbekiston xalq yozuvchisi Isajon Sultonning ushbu romanida yurtimizning daho allomasi Abu Rayhon Beruniyning yorqin shaxsiyati, buyuk kashfiyotlarining yaratilish tarixi bilan birga, o‘sha davrda Movarounnahr va Xurosonda yuz bergan voqealar, shuningdek, hukmdorlar Qobus ibn Vushmgir, xorazmshoh Ma‘mun, sulton Mahmud G‘aznaviy bilan munosabatlari haqida batafsil hikoya qilinadi. Roman markazida buyuk mutaffakir alloma Abu Rayhon Beruniy real obrazi turadi. Muallif Beruniyning Xorazm va G‘azna muhitidagi hayoti, ilmiy faoliyati, hukmdorlar bilan munosabatini ilmiy, tarixiy manbalarga tayanib yaratadi. Darhaqiqat, tarixiy janr tarixiy faktlarga suyanadi. Har qanday tarixiy voqea va fakt tarixiy asarga material bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Faqat u yozuvchining mahorati, mohir badiiy qalami, talanti bilangina badiiy asarga aylanadi.

Isajon Sulton romanda tarixiy voqea va shaxslar haqida faktlarni beribgina cheklanmay, balki badiiy obrazlarni yaratish orqali tarixiy davrni jonli va haqiqiy tasvirlay olgan. Bu esa bevosita kitobxonga Beruniy yashagan davrga “qaytish”, qahramonlar bilan birgalikda voqealarni boshdan kechirish “imkoniyat”ini bergan deya olamiz. Bu esa tarixiy roman janrida faqatgina ma‘lumot berish emas, balki o‘quvchining ichki dunyosiga ta‘sir etish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa. Adabiyotshunos, adabiy tanqidchi M. Qo‘shjonov tarixiy asar, undagi tarixiy shaxs ishtiroki haqida shunday deydi: “Tarixiy asarlarda hal qiluvchi o‘rinni tarixiy voqealar va hodisalar egallaydi va shu asosda tarixiy shaxs xarakteri tasvirlanadi”. [4; 92]. Bu bilan tanqidchi nima demoqchi ekanligini anglash lozim. Darhaqiqat, asar tarixiy asar deb nomlanishi uchun unda, albatta, tarixiy timsol bosh planlarda ishtirok etishi lozim. Yozuvchi Isajon Sulton tarixiy romanlarida ham tarixiy shaxslar timsoli asar yo‘nalishni belgilaydi, kitobxon asar qahramonlari bilan birga kuladi, yig‘laydi, umuman olganda, birga “yashaydi”.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирвалиев С. Ўзбек романи. –Т. : Фан, 1969. –Б. 312
2. Sulton. I. Abu Rayhon Beruniy (tarixiy-biografik roman). –Т. :Innovatsion rivojlanish nashritot-matbaa uyi”, 2023. – 340 b.
3. Qo‘shjonov M. Oybekning mahorati. 1965.

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

4. Қўшжонов М. Адабиётда эстетик категориялар. Адабиёт назарияси. Икки томлик. 2-жилд. Адабий жараён. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 163.